

Kirjallisuutta – Litteratur

Irti niukkuudesta ja kohti rajatonta yltäkylläisyyttä?

BASTANI, AARON (2019) *Fully automated luxury communism: A manifesto*. Verso Books, London.

Ensimmäinen ihmiselämän materiaalista pohjaa vavahduttanut murros tapahtui 10 000 vuotta sitten maatalouden korvatussa metsästäjä-keräilijöiden elinkeinon. Liikkuvien ja pienien ihmisryhmien rinnalle ja tilalle syntyivät paikalleen asettuneet viljelijäyhteisöt, jotka alkoivat kesytettyjen eläinten ja ihmisten työvoiman avulla muokata maata satokasvien kasvatukseen. Toinen suuri murros tapahtui 250 vuotta sitten James Wattin merkittävästi parantaessa höyrymoottorin toimintaa ja taloudellista kannattavuutta. Tästä alkoi fossiilisten polttoaineiden aikakausi, joka mullisti lähes kaikki elämän osa-alueet polttomoottorin, öljyn ja hiilen avulla. Tällä hetkellä ihmiskunta elää kolmatta suurta murroksen aikakautta. 65 vuotta ensimmäisen silikonitransistorin kehittämisen jälkeen maailmaa ohjaavat uudet kehityksen lait: informaatioyhteiskunta on halkaisemassa kapitalistisen niukkuuden kahleet.

Näin maalailee Lontoon yliopistosta poliittisen viestinnän alalta väitellyt Aaron Bastani Verson julkaisemassa teoksessaan, jonka yhteiskunnallista visiota määrittää postkapitalistinen yltäkylläisyys. Bastani on brittiläinen poliittinen kommentaattori sekä yksi Novara Media -mediakollektiivin perustajista. Hänen käsittelyssään erityisesti ilmastonmuutos ja sen suhde teknologiseen sekä yhteiskunnalliseen kehitykseen saavat huomion. Kirja on kirjoitettu popularisoivan manifestin muotoon, täysautomatoidun luksuskommunismin hyökkäykseksi tiukkaa uusliberaalia talouksuria *sekä* masentavaa punavihreää kohtuusekologiaa vastaan. Teos on tiivis, ymmärrettävä ja luettava – usein jopa mieltäylentävän paatoksellinen – mutta lopulta epätydyttävä kokonaisuus.

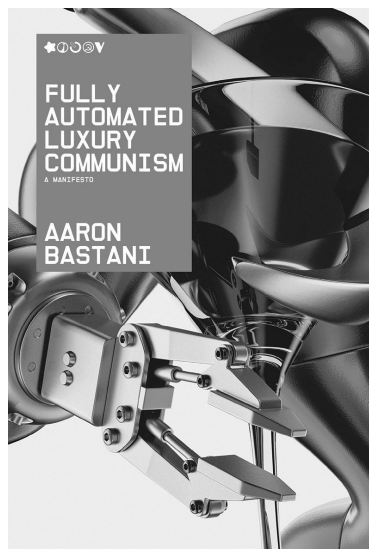
Bastanin keskeisen teesin voi kiteyttää ytimekkäästi. Teknologian ja taloudellisten tuotantovoimien kehitys on tuottanut uuden tietotalouden muodon, jossa kapitalistisen arvonmuodostuksen keskiössä on yhä enemmän informaatio perinteisten resurssien, työvoiman ja pääoman sijaan. Bittiavaruudessa liikkuvan ja äärettömästi kopioitavissa olevan informaation rajakustannus lähenee teknologisen kehityksen myötä nollaa. Tämä tarkoittaa pitkällä aikavälillä talouden hintamekanismien rapautumista, sillä hintamekanismit perustuvat kysynnän ja tarjonnan liikkeeseen eli hyödykkeiden ja palveluiden niukkuuden hallinnasta tuotettuun lisäarvoon. Rajattoman tarjonnan tilanteessa kapitalistisen talouden

on luotava teennäinen niukkuus lisäarvon tuottamiseksi, vaikka tarjottava hyödyke tai palvelu olisi kopioitavissa rajattomasti tai toistettavissa lähes olemattomilla kustannuksilla. Teennäistä niukkuutta tuotetaan esimerkiksi tiukoilla tekijänoikeussopimuksilla ja laillisilla järjestelyillä, usein liikevoittojen turvaamiseksi ja pääoman ehdoin.

Ajatus informaation rajattomasta tarjonnasta ei ole itsessään uusi. Sitä ovat käsitelleet esimerkiksi endogeenisen kasvuteorian kehittäjä Paul Romer sekä postkapitalismista kirjoittaneet Paul Mason ja Jeremy Rifkin. Uutta on sen sijaan Bastanin pyrkimys ulottaa rajattoman tarjonnan tendenssi (*tendency of extreme supply*) koko myöhäiskapitalismia määrittäväksi taloudelliseksi laiksi. Se ei koske pelkästään informaatiota, vaan kaikkea taloudellista tuotantoa aina aineellisista resursseista työvoimaan. Rajattoman tarjonnan tendenssissä piilee avain seuraavaan tuotantotapaan ja maailmanjärjestykseen, luksuskommunismiin. Kapitalistinen kehitys ja teknologia ovat tuottaneet tilanteen, jossa kapitalismi itsessään on käsillä olevan yltäkylläisyyden jarru.

Bastanin tiuhaan viljelemät viitaukset marxilaiseen materialismiin unohtuvat taka-alalle, kun kirja muotoutuu lähes mainospuheeksi käveleviä robotteja kehittävälle Boston Dynamicsille, Googlen itseajaville autoille ja SpaceX:n kaupallisille Mars-lennoille. Teknologiarytykset ovat jo tarvittavien ratkaisujen äärellä: Ihmisten työvoima korvautuu roboteilla, kehittyvällä tekoälyllä ja automatisoinnilla. Ihmiset elävät yhä pidempään ja terveemmin geenimanipuloinnin sekä parantuvan tekoälydiagnostiikan myötä. Luonnonvaroja kuluttavasta lihantuotannosta voidaan siirtyä keinotekoisesti kasvatettuun laboratoriolihaan. Ainoa ongelma Bastanin mukaan on teennäinen niukkuus, joka estää kehityksen demokraattisen ja poliittisen hallinnan.

Vaivaannuttava unohdus näiden kehityskulkujen kuvauksessa on, että edellä mainitut teknologiset harppaukset ovat perustuneet yhä kasvavaan luonnonvarojen ylikulutukseen, arvokkaiden mineraalien ja malmien louhintaan sekä fossiilisten polttoaineiden polttamiseen. Kulutuksen ja materian ristiriitainen suhde kytee teoksen pinnan alla, mutta se ei saa Bastania reflektoimaan luksuskommunismin perustavia periaatteita. Ratkaisuksi on tarjolla lopulta vain asteroidien louhintaa ja aurinkoenergiaa. Elon Muskin johtama SpaceX silmäilee jo Marsin ja Jupiterin välisellä kiertoradalla sijaitsevaa asteroidia ”16 Psyche”. Halkaisijaltaan 200 kilometrin

suuruinen asteroidi sisältää jalometalleja, joiden yhteenlaskettu markkina-arvo lähentelee 10 000 kvadriljoonaa dollaria. Yksityisten voittojen sijaan tämä mahdollisuus tulisi käyttää vihreän talouden resurssipohjan siirtämiseen taivaalle, jossa maanpäällisen uusiutuvaan energian tuotantoon tarvittava materia hankitaan asteroidien louhinnasta. Taivas toimii siis ideologisenä varaventiilinä, jonne maanpäälliset ongelmat voidaan tarvittaessa ulkoistaa paineen kasvaessa liian suureksi.

Talousteoreettisestikin kirjassa on ongelmia. Bastani antaa varsin yksipuolisen kuvan Karl Marxista teknologisenä deterministinä tukien tulkintansa yksipuolisiin lainauksiin postuumista *Grundrisse*-teoksesta (1939–1941). Kuvatessaan Marxia mekanistisena ”ala- ja ylä-rakenne”-teoreetikkona, jonka ajattelussa talouden alarakenne ja teknologinen kehitys muovaavat lähes rautaisella otteella yhteiskunnallista kehitystä, Bastani ajautuu varsin arveluttaviin johtopäätöksiin. Aiempien kommunististen projektien epäonnistuminen esimerkiksi Neuvostoliitossa johtui hänen mukaansa yksinkertaisesti siitä, että sen synty oli sidottu omaan aikaansa ennen kolmatta suurta murrosta, informaatioteknologian ja tuotantovoimien vallankumousta. Vasta uusi aika on luonut puitteet luksuskommunismille nousulle. Mutta ei kapitalismikaan syntynyt teknologisen kehityksen kasaalisena seurauksena, vaan tiettyjen yhteiskunnallisten suhteiden vakiintumisena, jossa taloutta alettiin järjestää maan ja tuotantovälineiden yksityisomaisuuden sekä työvoiman myymisen kautta yksityistä liikevoittoa varten.

Ongelman ydin löytyy siitä, että Bastanin esittämä luksuskommunismi ottaa kapitalismin tuotannollisen luontosuhteen täysin kritiikittä vastaan ja kiihdyttää sen lopulliseen päätepisteeseensä. Maa ja taivas ovat ihmiskunnan leikkikenttiä, joiden piirissä vain ihmisten lait pätevät. Ylikulutusta ei ole olemassa, sillä kyse on lopulta vain siitä, kuinka nopeasti luonnonvarojen louhiminen ja hankinta voidaan ulkoistaa Maan ulkopuolelle. Kysymys siitä, onko ajatus ihmisestä luonnon herrana osa nykyistä ongelmaa jää taka-alalle. Samal-

la tavalla kuin kapitalismi järjestää uudelleen luontoa ja materiaa kulutusta varten, järjestää se myös uudelleen ihmisten suhdetta luontoon ja toisiinsa. Teoksen vajavaisuus tulee terävästi esille aikana, jolloin marxismin ja ekologian suhde on ollut kiivaan keskustelun ja uudelleenajattelun keskiössä. Esimerkiksi viimeaikaiset Andreas Malmin ja Jason Mooren teoretisoinnit kapitalistisesta luontosuhteesta sivuutetaan, ehkä osin siksi, että ne esittävät varsin erilaisen tulkinnan marxismin ja ekologian suhteesta.

Provokatiivisesta otsikostaan huolimatta teoksesta huokuu jopa jonkinlainen polkuriippuvainen konservatiivisuus. Ilmastonmuutoksen ratkaisuun tarvittavat avaimet ovat kuulemma jo saatavilla. Valtion ja politiikan tehtäväksi jää enää kiihdyttää jo olemassa olevat kehityssuunnat päätepisteeseensä vihreällä investointipolitiikalla ja turvaamalla yhteiskunnallinen siirtymä kapitalistisen hintamekanismin nitistessä liittokistaan. Lopulta luksuskommunismi ei näyttäydä edes perustavanlaatuisena yhteiskuntajärjestelmän muutoksena, vaan pikemminkin kapitalististen kehityksen lakien luonnollisena jatkumona. Ilmastokatastrofin muotoutuu hegeliläisen ”Historian” voittokulun välttämättömäksi fossiiliseksi sivujuonteeksi ennen luksuskommunismien murrosta.

Luksuskommunismien toteutuessa ihminen on noussut jumalten joukkoon, joten liekö sattumaa, että vastaus aikamme haasteisiin löytyy taivaalta. Maanpinnan tasolla olisi kuitenkin hyvä miettiä terävämällä itsekriittisyydellä itsestään elävänä modernismin ja kehityksen oletuksia. Lineaarisuus asettaa ajattelun epäsuotuisalle ”eteenpäin tai taaksepäin”-janalle, vaikka historia ei tunne askeleen suuntia, saati itse askelia. On selvää, että ympäristö- ja biodiversiteettikriisien aikakaudella on kyettävä ottamaan askelia eteen, taakse ja sivuille.

VILLE KELLOKUMPU
Maantieteen tutkimusyksikkö,
Oulun yliopisto

Ymmärryksen rajoja kunnioittaen

LEILA HAAPARANTA (2019) *Rajan taju: Filosofisia esseitä*. Gaudeamus, Helsinki.

Heti alussa käy ilmi, ettei nyt puhuta tilallisista rajoista, vaan tiedon ja ymmärryksen rajoista sekä filosofian suhteesta niihin. Tampereen yliopiston filosofian professori Leila Haaparanta määrittelee tuoreen teoksensa näkökulman ytimekkäästi: ”Filosofian historia on rajojen asettamisen ja rajojen ylitysten historiaa. Tuntematon ja tiedon ulkopuolella oleva – se, mitä ei tiedetä – on vaikuttanut siihen, kuinka tiedetty on ymmärretty; se on antanut kehukset tiedetylle.” (s. 10) Taustalta löytyy kuuluisa sokraattinen ajatus, jonka mukaan suurinta viisautta on sen tietäminen, ettei tiedä. Senkin johdattamana filosofian historiaa voi pitää yrityksenä raja-

ta mielekkään tiedon aluetta. Rajojen paikantamiseen ovat vaikuttaneet kulloinkin käytössä olleet ymmärtämisen metodit sekä ontologiset-metafyysiset näkemykset siitä, miten tiedettävän (tai käsitteellisesti ilmaistavissa olevan) ulkopuolelle rajattuun tulisi suhtautua – kunnioittaen, valloittaen, vai kokonaan kieltäen.

Haaparannan elämäntyöhön ja kokemukseen historiallisesti paikantuva näkökulma leikkaa läpi teoksen, mitä pidän raikkaana. Kirjoittaja on selkeästi tietyn perinteen ja ajanjakson kasvatti, minkä hän tiedostaa kypsällä tavalla. Pääpaino on toisen maailmansodan jälkeisessä filosofiassa, joka usein on jaettu karkeasti eikä suinkaan ongelmatonasti niin sanottuihin mannermaiseen ja analyttiseen anglosaksiseen perinteeseen – jälleen räjännin problematiikka! Usein näiden eroja on ko-

rostettu tarkastelemalla niiden suhtautumista tunnetominaan, mutta tämäkään raja ei ole läpäisemätön. Esimerkiksi jonkinlaiseksi mystikoksi usein luonnehdittu Martin Heidegger pyrki kehittämään uutta kieltä arkikielen tavoittamattomiin jäävien mutta merkityksellisten olemassaolon piirteiden tavoittamiseen; Ludwig Wittgensteinin *Tractatus Logico-Philosophicus* (1921) tunnettu viimeinen lause taas kuuluu: ”mistä ei voi puhua, siitä on vaiettava”. Wittgensteinkaan ei tosin Haaparannan mukaan pyri kiistämään puhumattomaksi jäävän arvoa tai olemassa oloa. Lause päinvastoin ilmentää Wittgensteinin kunnioitettavaa asennetta rajantakaista kohtaan. Filosofit analyttinen–mannermainen-jaon kummallakin puolen ovat myös toisinaan tunnustaneet oimien käsittelytapojensa rajallisuuden. Kummankin perinteen sisällä on huomattu, että taide voi olla filosofiaa parempi väline metafysiisten merkitysten sekä sanoin kuvaamattomien ja mystisten kokemusten käsittelyyn.

Traditiokohtainen rajankäynti hahmottuu myös Haaparannan kirjasta. Fenomenologian, erityisesti Edmund Husserlin, ajattelu on sijoitettu ”Tunteet ja hallinnan raja” -otsikon alle, kun taas analyttisen filosofian perinnettä käsitellään luvuissa ”Ihmismielen tutkimus ja tutkimattomuus” sekä ”Logiikka rajana ja logiikan rajat”. Viimeksi mainitussa nousee esiin myös kiinnostavia törmäyskohtia, kuten selonteko Rudolf Carnapin ja Heideggerin metafysiikkaa koskevasta kiistasta, joka jännittyi pitkälti kielen ja kokemuksen välille. Haaparanta ruumiillistaa ja personoi filosofian historian ansiokkaasti muistuttaen, että tyyppillisesti abstraktin irtonaisina näyttävät filosofiset kysymykset ja lähestymistavat ovat osin syntyneet tiettyissä sosiaalisissa ja historiallisissa konteksteissa, harjoittajiensa yksilöllisistä herkkyyksistä käsin. Filosofian traditioita ei tulekaan hahmottaa kuhnilaisina paradigmat toiseen etenevinä jatkumoina, vaan erilaisista lähtökohdista nousevien pyrkimysten hankuksena ja näiden törmäyskohtien synnyttämänä keskusteluna. Haaparanta esimerkiksi esittää historioitsija Michael Friedmaniin tukeutuen Heideggerin edustavan Lounais-Saksan humanistista kulttuuria, kun taas Carnapin ajattelua ohjasi Marburgin uskantilainen tieteellistekninen kulttuuri. Carnapilla kysymys olemassaolosta muuttui modernin matemaattisen logiikan ohjaamana ”olla”-verbin merkitysanalyysiksi, kun taas Heideggerin mukaan tällainen logiikka yritti mahdollista askelta ulos maailmasta, jossa olevan mieltä kysyvä ihminen peruuttamattomasti on (s. 179–184).

Toinen antoisa juonne versoo ”feminiinisen” ja ”maskuliinisen” ajattelun pohdinnasta, johon sosiologinen tarkastelu tuo kiinnostavan historiallisen näkökulman; Haaparannan havainnon mukaan hänen työyhteisöissään naispuoliseksi luetut opettajat ja opiskelijat ovat olleet kiinnostuneempia mannermaiseen perinteeseen lukeutuvista miesfilosoifeista kuin analyttisen perinteen järjestelmänrakentajista; esimerkkinä hän mainitsee, muiden muassa, koetun ja kokevan ruumiin tematiikkaa ruumiinfenomenologiasaan käsitelleen

Maurice Merleau-Pontyn. Haaparanta itse vastustaa kaksijakoista, olemuksellistavaa määrittelyä, jonka mukaan maskuliinisen filosofia korostaisi objektiivisuutta, rationaalisuutta ja atomismia, kun taas feminiininen filosofia kokonaisuutena painottaisi emotioiden huomiointia, subjektiivisuutta, intuitiivisuutta ja kokonaisvaltaista kontekstisidonnaista tarkastelua. Sen sijaan hän esittää, että naisille on saattanut olla luontevampaa samastua näkemyksiin, joilla ei (vielä) ole dominoivaa valta-asemaa, ja löytää siten henkinen koti rajaseudulta.

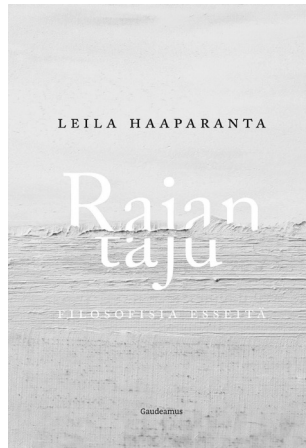
Toisinaan Haaparanta yltyy herkulliseen aikalaiskritiikkiin. Hän esimerkiksi moittii nykyistä sivistyskäsitystä stoalaishenkiseksi (s. 32–35). Hänen mukaansa jopa yliopistolaitoksen piirissä sivistys on alkanut tarkoittaa neuvokkuutta sopeutua maailmaan, jota teknologinen ja informaatioyhteiskuntakehitys muokkaavat nopeasti, mutta jonka muutokseen ei kuitenkaan voi esimerkiksi kriittisen ajattelun keinoin vaikuttaa. Vaikka Haaparanta kannattaa myös pyrkimystä kantilaiseksi muutoksen subjektiksi, hän näyttää katsovan, että filosofian syvämpi ja pysyvämpi yhteiskunnallinen relevanssi asuu edelleen tietynlaisessa mietiskelevän position, kenties jopa tietoisesti passiivisuuden omaksumisessa. Näen tässä samoja sävyjä kuin esimerkiksi Heideggerin teknologian kritiikissä, joka korostaa harkittua, mietiskelevää vetäytymistä hyötyyn pyrkivien keino-päämäärä-suhteiden sivustalle. Tällöin paljastuu raja itsen ja pohjimiltaan käsittelemättömän välillä. Ajatuksellinen seikkailu rajaseudulla kannattaa, vaikka harjoittaja tietääkin, että pyrkimys jää vaille vastausta. ”Suhde ratkeamattomaan, rajaan, synnyttää asenteen, jota kutsuisin eettiseksi, koska se opettaa antamaan tilan sille, mitä itse ei ole, mutta mitä voi ehkä oppia kuuntelemaan”, toteaa Haaparantakin (s. 266).

Maantieteilijän pettymykseksi rajan käsite jää teoksessa metaforiseksi. Toivoin Haaparannan ainakin sivuavan varsinaista rajaamisen filosofiaa, kuten pohdintoja ulos- ja sisään sulkemisen perusteista ja siitä miten ja millä perustein jokin (alue) muuttuu toiseksi. Mutta ei tästä käy tekijää moittiminen, varsinkaan kun järjestämisen halu ja siihen erottamattomasti kytkeytyvä valta-pyrkimys ovat kuitenkin yhteinen juuri, josta versovat niin käsitteelliset kuin tilallisetkin rajat.

Haaparannan teos on paitsi tehokas katsaus länsimaisen filosofian tradition kaikuihin nykyfilosofiassa myös ajankohtainen – ja siksi voimallinen – henkilökohtainen puheenvuoro sivistyksen puolesta. Haaparannan asenne asettuu vastustamaan vallitsevaa poliittista todellisuutta, jossa ehdottomuus näyttättyy rehellisyytenä ja jossa tehokkain taktiikka näyttää olevan tekaistujen väitteiden ja motiivien projisoiminen vastapuoleen. Jyrkän ”totuudellisuuden” sijasta teos innostaa sitoutumaan epävarmuuteen ja säilyttämään nöyryyden suhteessa toiseen.

MIKKO ITÄLAHTI

Median laitos,
Taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu,
Aalto-yliopisto

Taulujen taivaat moniulotteisina

PAASONEN, SEIJA (2018) *Taiteilijoiden taivaat meteorologin silmin*. Maahenki, Tampere.

Taiteilijat kuvaavat töissään omat kokemuksensa ja näkemyksensä asioista. Me katsojat, kuuntelijat ja lukijat peilaamme maalauksia, musiikkia ja kirjoja omaan taustamme, joka on muodostunut koulutuksestamme, ympäristöstämme ja elämäkokemuksestamme. Näin on tehnyt myös meteorologi Seija Paasonen ryhtyessään keräämään kuvia tauluista, joissa on kuvattu taivasta ja pilviä. Hänen monikansallisen kokoelmansa varhaisin maalaus on 1480-luvulta ja tuorein 2000-luvulta. Arvioitava teos avaa tähän aineistoon monta ulottuvuutta. Pinnan ja tilan ohella teksti kiinnittää tauluun aikaan – ja aivan omalla tasanaan teoksiin liittyy kirjoittajan tulkinta.

Paasonen tutki, luokitteli ja tilastoi 1 863 taideteoksen säät, pilvet ja taivaat. Täysin selkeitä taivaita hän oli havaitsevinaan 60 maalauksessa ja ”vain 24 teoksen kohdalla olin varma, että taivas on selkeä” (s. 14). Kaikkien teosten joukosta Paasonen valitsi kirjaansa ”reilut sata teosta”, joita hän käsittelee ja sanallistaa monipuolisesti. Kerrontaa tukee selkeä taitto: joka aukeamalla on kuva maalauksesta ja sitä kuvaava teksti, jota lukiessa voi tehdä omia havaintoja teoksesta ja kirjoittajan tulkinnasta. Käsitellyt teokset ovat saaneet 53 kuvaavaa otsikkoa, joista poimin esimerkiksi muutama: ”Taivas rastaan rinnalla”, ”Vauhtia ja voimaa taivaalla”, ”Sateenkaaren tuolla puolen”, ”Pienen jääkauden aikaa”, ”Pakkaslumi – Sohjokeli”, ”Taivaallisia säteitä, Kolin komistukset”.

Taulujen pilviä tulkitessaan Paasonen opettaa lukijalle myös meteorologiaa. Hän esimerkiksi kertoo, kuinka kumpupilvet luokitellaan ja mitä eri pilvityypit merkitsevät sään kannalta. Paasonen siis ennustaa maalauksien pilvien perusteella sään kehitystä teoksen maisemassa kuvaamisen jälkeen. Hyvä esimerkki tästä on Arvid Liljelundin maalaus *Ferdinand von Wright työssään* (1897), joka vangitsee paitsi von Wrightin pilvisen maalauksen myös huoneen ikkunan, josta näkyy pilvistä taivasta. Paasonen otsikoi pilvitulkintansa viehättävästi (”Pieniä kumpupilviä – mitä säätä tulossa?”) ja päätyi lopulta pohdiskelemaan ja selvittämään maalauksen taustoina olevia tekijöitä ja tarinoita.

Kun Paasonen pohtii taulujen ”häikäisevän sinisiä taivaita”, palautuu mieleeni odessalaisyntyisen kirurgi, tutkimusmatkailija ja taidemaalari Wladimir Goichmanin näyttelyn avajaiset vuonna 1993 Turussa. Goichman maalasi muun muassa Huippuvuorten maisemia. Hän kertoi vierailleen, että oli tavannut minut Ny Ålesundissa. Tämän takia eräs rouva tuli luokseni ja kysyi yhden taulun kohdalla: ”Onko taivas siellä todella noin syvän sininen?” Vakuutin, että näin on, koska ilmassa ei ole epäpuhtauksia. Edesmenneen Goichmanin maa-

laukset ovat nykyään pietarsaarelaisessa arktisessa muuseumissa Nanoqissa.

Pilvi- ja sinitaivaiden ohella maalausten ilta- ja yötaivaat ovat kiehtoneet Paasosta. Niiden tähdet kertovat taivaan selkeydestä. Eero Järnefeltin akvarelli *Tähtitaivas* (ajoittamaton) johtaa hienoon pohdiskeluun tähtien kuvajaisista järven pinnalla ja vaaleaan viivanpätkään, joka sukeltaa maalauksen yläreunasta kohti horisonttia. Tästä voi päätellä, että maalaus kuvaa Perseidien meteoriparven tähdenlentoja, joiden huippu osuu elokuun puolenvälin tienoille. Maalauspaikaksi hahmottuu Tuusulan Savikallio, missä tähdenlento on itätaivaalla. Tähtikuvaukset etenevät Akseli Gallen-Kallelan maalaukseen *Etelän risti Afrikan taivaalla* (1909) ja Halley'n komeettaan. Donati-komeetan Paasonen havaitsi William Dyren maalauksessa *Pegwell Bay, Kent, a Recollection of October 5th 1858* (1858). Tuohon aikaan komeetta oli lähimpänä Maata, jonka lähelle se ilmestyy uudelleen vuosien 3046–3047 tienoilla.

Muutkin taiteilijoiden kuvaamat taivaan ilmiöt kiinnostavat Paasosta. Revontulia esittävä ranskalaisen Francois Biardin maalaus *Magdalena Bay: View from the Peninsula of Tombs, Northern Spitsbergen; Aurora Borealis* (n. 1840) saa kirjassa erityiskäsittelyn. Paasonen selvittää milloin Biard oli käynyt Huippuvuorilla ja miten retkikunta liittyi Ranskan viimeiseen kuninkaaseen Ludvig Filip I:een. Retki tehtiin kesäkaudella ja maalauksen taivas on tumma. Elokuussa Huippuvuorilla oli kuitenkin vielä yötön yö. Kum-

masta herättää myös, miksi kesällä olisi nähty revontulia. Taulu kuvaa siis talvioloja, eikä sitä ole tehty retken aikana. Revontulet ovat kuvitteellisia.

Pekka Halosen kuutamomaalaus (*Talvimaisema [Kuutamoo]*, 1912) saa meteorologin pohtimaan sään kehitystä: ”[V]ielä ei sada [...] vasta seuraavana päivänä saapuvat lumisateet. Tai jospa matalapaine lumisateineen meneekin toista reittiä.” (s. 24) Koska Halonen on sisällyttänyt signeeraukseensa päivämäärän, Paasonen meni Kansalliskirjastoon katsomaan lehdistä ajankohdan säätietoja ja Kuun vaiheen. Lopulta hän päätteli, että maalaus kuvannee ”todellista taivaankannen tapahtumaa” (s. 27).

Taivasnäkyymiin vaikuttavat myös ilman epäpuhtaudet, kuten tulivuorten purkausten vulkaaninen pöly ja hiekkamyrskyt. Nämäkin saavat osansa kirjassa ja johtavat joidenkin taulujen kohdalla omaleimaiseen kysymykseen: ”Vaivasivatko taiteilijoita iän myötä kaihi tai muut silmänsairaudet, jotka vaikuttivat heidän tapaansa tai kykyynsä maalata?” (s. 31)

Eräiden taulujen pilvet antavat Paasoselle aiheen kertoa myös lentokoneiden tiivistymisvannoista, jotka muodostuvat seitsemän–kahdentoista kilometrin korkeudes-

sa vesihöyryn tiivistyessä jääkiteiksi. Tiivistymisvannojen aiheuttamia ihmisen aikaansaamia untuvapilviä kutsutaan *Cirrus homogenitus* -nimellä. Ne muodostuvat kattavaksi harsopilveksi, kuten olen nähnyt vilkkaiden Lontoon Heathrow'n, Frankfurtin ja Pariisin lentokenttien lähellä tyyninä aamuina. Koska pilviverho heikentää lämmön ulossäteilyä, nostavat nämä lentokoneiden tiivistymisvannoista muodostuneet yläpilvet paikallisesti ilman lämpötilaa, jota mitataan lentoasemilla. Tämä tulisi ottaa huomioon kun tulkitaan ilmastonmuutosta lentokenttien säähavaintojen perusteella.

Vuorovedet, tulivuorten purkaukset ja kuivuus saavat myös osansa taulujen kuvauksissa. Vesi on nimittäin taivaan peili. Paasonen tulkitsi silloin tällöin taivaan pilvivilanteita ja säitä sellaisten maalausten pohjalta, joissa ei taivasta näy ollenkaan, mutta veden ja jään pinnasta heijastuvat pilvet auttavat säätötilan jäljille. Tarkkasilmäistä tulkintaansa Paasonen ei ole tehnyt pelkästään taideteoksista otettujen kuvien perusteella. Hän on myös matkustanut katsomaan alkuperäisiä maalauksia moneen maahan ja museoon. Australialaisen Margaret Prestonin teoksen kohdalla on veikeästi riittänyt virtuaalimatkailla. Preston kuvaa teoksensa (*Flying over the Shoalhaven River*, 1942) maisemaa lentokoneesta käsin. Niinpä Paasonen on kaivanut taulussa olevan Shoalhaven-joen tietokoneensa näytölle kolmiulotteisena ja ikään kuin lentänyt maisemassa taiteilijan tavoin.

Kaikkiaan teos kertoo, että taiteilijat ovat olleet kiinnostuneita sään vaihteluista. Taulut ennakoivat sateiden tuloa ja tilanteita sateen jälkeen. Lisäksi sumu ja usva ovat kuvauksellisia ja suosittuja elementtejä. Ne pelkistävät maiseman, kuten valokuvaajat tietävät. Meteorologi aistii tauluista myös keliasioita: kuivaa, märkää, pakkasta, jäätä tai sohjoa. Dramaattisimpia tauluja ovat ne, joissa on kuvattu sadepilviä ja tulvia. Myös taiteilijoiden kuvaamat ilta- ja aamuruskot saavat kirjassa selityksensä ja meteorologisen tulkintansa. Aina kirja ei pysty kertomaan, maalattiinko taulujen taivaantila

ulkona vai sommitteliko taiteilija pilvet ateljeessa sijoittaessaan ihmiset ja muut elementit kuvaan. Paasonen tulkinta todistaa kuitenkin, että kaikissa teoksissa kuvattavat pilvet ja taivaat ovat todellisia tai mahdollisia, eivätkä kuviteltuja. Lukijana minua jäi askarruttamaan, voisiko joku taiteilija keksiä sellaisia pilviä, joita ei ole ollenkaan olemassa.

Kaiken kaikkiaan kirja on viehättävän monipuolinen esitys siitä, miten taidetta voi katsella ja millaisia mielikuvia taulujen näkeminen voi tuottaa. Paasonen tapaan katsella tauluja voisivat tarttua myös muiden alojen edustajat. Näin on tehnyt aivan vasta esimerkiksi geologi Samppa Mäkelä (2019). Maantieteen ja maiseman tutkimuksen alalta tunnettuja ovat tutkimukset kuvataiteilijoiden tavoista esittää maisemia sekä niiden kautta määrittyviä yhteiskunnallisia kysymyksiä ja väittämiä (esim. Tiitta 1982; Häyrynen 2005). Yhtä luontevasti taiteen tulkitsijoiden joukkoon voisivat liittyä luonnonmaantieteilijät, joille taulut voivat kertoa paljon olennaista vaikkapa historiallisista kasvillisuuksista, säätiloista ja maankäytöstä. Metsätieteilijät ja luonnonsuojelijat näkisivät puolestaan tauluista, millaisia maisemat olivat ennen avohakkuuta.

Lämpimästi suosittelen Paasonen kirjaa kaikille, jotka ovat säätiloista ja taiteesta kiinnostuneita. Kirja yhdistää nämä kaksi aihepiiriä ja avaa uuden näkökulman molempiin.

KIRJALLISUUS

- Häyrynen, M. (2005) *Kuvitettu maa*. SKS, Helsinki.
 Mäkelä, S. (2019) Kiviä kuvissa. *Geologi* 71(4) 88–92.
 Tiitta, A. (1982) Suomalaisen maiseman hahmottuminen kirjallisuudessa ja kuvataiteessa. *Terra* 94(1) 13–26.

MATTI SEPPÄLÄ

*Geotieteen ja maantieteen osasto,
 Helsingin yliopisto*

”Vuoksi isänmaan, eestä ristin tänään...”

JOKINEN, ARTO (2019) *Isänmaan miehet. Maskuliinisuus, kansakunta ja väkivalta suomalaisessa sotakirjallisuudessa* (Soikkeli, Markku & Kivimäki, Ville; toim.). Vastapaino, Tampere.

Muuan ystävänä on toisinaan kertonut, kuinka hän kävi 1990-luvun alussa sukuhaudalla isänsä ja kolmen veljensä kanssa. Kirkkomaalla seuruetta vastaan tuli isän vanha tuttu. Tämä mittasi poikia katseellaan ja nyökkäsi sitten isälle kannustavasti: ”Siinähan sulla on miehiä harmaisiin.” Vaikka ystävänä isä vastasi happamasti, että ”eiköhän ne kaikki mene sivariin”, paljastaa muisto jotakin olennaista suomalaisuuden sukupuolisidonnaisuudesta. Niin paljon kuin ”kansallisen” merkitykset ovatkin eläneet aikojen saatossa, on kansakuntaan kuuluminen ollut aina velvoittavaa. Ja tuon velvoittavuuden sisällöt ovat olleet miehille ja naisille hyvin erilaiset.

Kansakunnan sukupuolittuneisuus on askarruttanut myös vuonna 2016 sairaskohtaukseen kuollutta mies-tutkija Arto Jokista. *Isänmaan miehet* perustuu hänen kesken jääneeseen väitöskirjaansa, jonka Jokisen ystävät, kirjallisuudentuntija Markku Soikkeli ja historioitsija Ville Kivimäki, ovat toimittaneet valmiiksi. Tutkimuksessa Jokinen pureutuu sotakirjallisuuden kautta rakennettuun ja kansallistettuun ideaalimaskuliinisuuteen runsaan 150 vuoden ajalta. Hän pohtii, millaisia miehuuden ja miehisyden malleja suomalainen sotakirjallisuus on eri aikoina välittänyt, miten väkivalta on kietoutunut osaksi kansallista maskuliinisuutta, ja miten mieheyden sisältöjä määrittäneet roolitukset ovat saaneet myös naisten ja erilaisten poliittisten katsantojen yhteiskunnallisia paikkoja.

Suomalaisen sotakirjallisuuden lähtökohdaksi Jokinen asettaa Johan Ludvig Runebergin runoteoksen *Fän-*

rik *Ståls sagner – Vänrikki Stoolin tarinat* (1848, 1860), jonka kuvauksella Suomen sodasta (1808–1809) luotiin tietoista sotahistoriallista pohjaa 1800-luvun kuluessa virinneelle kansalliselle projektille. Vaikka suomalaiset ruotusotilaat taistelivat tappiollisessa sodassa ennen kaikkea emämaan ja kuningas Kuningas IV Aadolfin puolesta, kiinnitti Runeberg heidän aatteensa ja moraalinsa suomalaiseen isänmaahan ja sitä rakentaneeseen ylisukupolvisen mieslinjaan. Runebergin paatoksellisen kerronnan kulmakivi oli miehuus, *virtus*, joka saavutti korkeimman muotonsa isänmaan puolesta annettussa veriuhrissa.

Jokinen taivastelee tätä näkökulmaa todeten *Vänrikki Stoolin tarinoiden* olevan ”ihmiskuvaukseltaan käsitämätön” (s. 39). Samalla hän näkee kuitenkin kirkaasti, mihin Runeberg taiteellaan pyrki. ”Kansallisuunoilijan” tekstit olivat Jokisen mukaan sankaritarinaan rinnastuvia idealisaatioita, joissa yksilö sitoutuu johonkin itseään suurempaan ja konkreettisesti siten kollektiiviset arvoasetelmat. Runebergin runoissa antiikista omaksutut hyveet – uskollisuus, yhteisölle alistuminen ja periksiantamattomuus – siirtyivät osaksi kuviteltua suomalaisuutta ja ottivat materiaallisen muodon uhrautumisen kautta jalostuvissa mieskehoissa. 1800-luvun julkisen isänmaa-rakkauden patrilineaarinen maksimi määrittä myös naiseuden sisällön:

Muodostumassa ollut porvarillinen demokratia ei perustunut lupaukseen yhtäläisestä tasa-arvosta, vaan sen keskeinen tehtävä oli julkisen ja yksityisen sekä maskuliinisen ja feminiinisen erottaminen toisistaan. Miehet ja naiset kiinnittyivät kansakuntaan ja valtioon eri tavoin ja myös kokivat sen sukupuolensa mukaan eri tavoin. (s. 84)

Tämä jähmeä asetelmallisuus tavoitti säätäjöiden kirjoman yhteiskunnan todellisuuden huonosti. Niinpä runebergiläinen kansankuvaus säröytyi viimeistään 1900-luvun alussa, jolloin ”työväestöä ja maaseudun rahvasta kohtaan tunnettu myötämielisyys vaihtui osittain suoranaiseksi vihamielisyydeksi” (s. 90). Suomen itsenäisyyttä seurannut sisällissota (1918) ajoi myös sotakirjallisuuden kahteen uomaan. Valkoiset voittajat valjastivat kirjallisuuskentän vakiinnuttamaan heidän tulkintaansa sodan syistä ja seurauksista. Vastavoimaksi hahmottui maanpakoon lähteneiden punakaartilaisien ja vankileireiltä palanneiden työväenkirjailijoiden osin maanalainen sanataide. Siinä missä valkoinen kirjallisuus palasi Runebergin tarjoamaan kansakäsitykseen, korosti perustuslailisuutta, puhui vapaussodasta tai suri ”veljessodan” synnyttämää juopaa, tukeutui työväenkirjallisuus tappion synnyttämään uhmaan, uskoon tulevasta hyvityksestä ja aivoineen irvailuun. Viralliseksi perpektiiviksi kansalaisuuteen avautui valtiollisten instituutioiden kautta levinnyt valkoinen moderni maskuliinisuus, jonka tar-

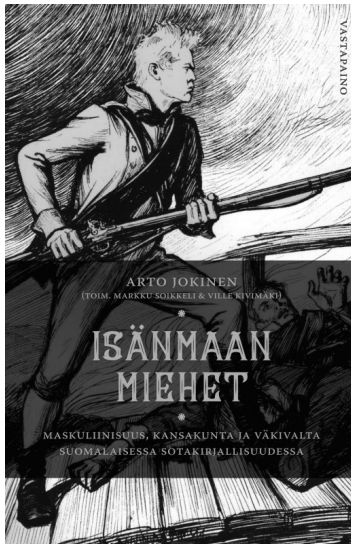
keimmiksi hyveiksi määrittyivät luonteen lujuus, tunteellinen isänmaa- ja valtiouuskollisuus sekä kyky sisäistää sotilaallinen kuri ja kontrolli.

Vaikka valkoinen mieskuva kosketti lähinnä sisällissodan voittajia, suodattui se 1930-luvulla myös työväen pariin. Yhteiskuntaluokat läpäiseväksi eetokseksi kansallishenki sulautui talvisodassa (1939), jota käsitelneiden kirjojen taustalta Jokinen löytää sisällissotakirjallisuuden valkoisen perinnön, moraaliasetelmiltaan johdonmukaisen sotaseikkailukirjallisuuden sekä kansanperinteen rajasotarunot. Talvisodan lähikuvassa kummitelivat myös runebergiläinen soturimyytti ja sen traditioita jatkanut vapaussoturi-ajatus. Vaikka muutamat modernistit kyseenalaistivat 1930-luvun maskuliinisenationalistisen kerronnan, määrittä miehuullisen kunnian ja puhtaimman isänmaallisuuden paikka yleisesti ottaen sinne missä sota loimotti kuumimmin ja sekoittui uskonnolliseen paloon. Etulinja kouli kaikessa äärimmäisyydessään pojista miehiä – tunnollisia ja jaloja sotilaita – siinä missä takalinjalle jäivät moraalisesti liuihut, järkkyneet ja feminiiniset ”toiset”.

Jatkosotaa (1941–1944) herooinen sapluuna ei kuitenkaan enää kestänyt. Siinä missä talvisodan kunniakuva perustui oikeutetuksi koettuun puolustustaisteluun, käänntyi jatkosota ensin valloitusodaksi, sitten raastavaksi asemasodaksi, ja lopuksi Lapin sodan (1944–1945) kautta häpeälliseksi tappioksi. Myös sodan jälkinäytökset olivat kaukana runebergiläisestä sankaruudesta. Sodasta palanneet miehet ”olivat epäkypsiä ja heidän taitonsa keskittyivät taisteluun, kun taas [kotirintamalla miehille aiemmin kuuluneita tehtäviä hoitaneet] naiset olivat aikuistuneet aiempaa nopeammin” (s. 180). Asetelma avasi kirjallisuudelle mahdollisuuden – ja tarpeenkin – luoda uudenlaisia silmäyksiä niin sotaan kuin sen toimijoihin ja perusteluihinkin. Jatkosotaa seurasivatkin monenlai-

set sotakirjallisuuden aallot, kuten 1940-luvun lähikuva ja kotiinpaluukirjat, 1950-luvun runsaat rintamateokset, 1960–1970-lukujen dokumentaariset kuvaukset sekä nykyaikaan saakka ulottuva viihteellinen sarjatuotanto ja uusmilitarismi.

Jatkosodan ongelmallinen luonne juontui monien kirjailijoiden tuotantoon soturiarvojen degeneroitumisena: sen sijasta että sota olisi jalostanut miestä se tuhosi moraalin ja inhimillisyyden. Myös isänmaalle annettavan uhrin kunniakuva häveni, kuten vaikkapa Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* (1954) kriittinen sotarealismi osoittaa. Sodan raadollisuutta ja disilliusioita käsiteltiin myös nostamalla esille uusia teemoja, kuten naiseen kohdistunutta väkivaltaa, vastustajan inhimillisyyttä ja kyynistyneiden jermujen sielunmaisemaa. Samalla sodan jälkeinen asenneilmapiiri, poliittinen varovaisuus sekä sotatraumojen ylisukupolvisuus varmistivat sen, että ruodittavaa riitti myöhemmillekin kirjailijapolville. Jokisen mukaan 1960-luvun nuorisoradika-

lismi esimerkiksi hyökkäsi tietoisesti perinteisiä kansallisia arvoja ja instituutioita vastaan siinä missä seuraava polvi puolestaan palasi sotakirjallisuuden juurille uusmytologisoihin otteensa myötä.

Vaikka moniäänisyyden ja voimistuneen kansallismielisyyden ristipaineessa kamppaileva nykyinen kirjallisuuskenttä antaisi hyvän tarkastelupohjan Jokisen tunnistamien kansallistettujen maskuliinisuuksien testaamiseksi, jää teoksen lähihistoriallinen analyysi pinta-putoukseksi. Tämä lienee tutkimustyön keskeytymisen näkyvin jälki, jota teoksen toimittajat eivät yritä paikata arvailemalla, millaisiin johtopäätöksiin Jokinen olisi aineistonsa äärellä päätenyt. Alkuperäisen käsikirjoituskudelman keskeneräisyys ilmenee myös ajoittaisena teemaattisena listamaisuutena, päälleliimattuna opinnäytelmäisyytenä ja kerronnan toisteisuutena. Jokisen tinkimättömän analyttisyyden rinnalla nämä ovat kuitenkin kosmeettisia vaurioita. Vaikka kirja tukeutuu historiallisessa kontekstualisoinnissaan ja kritiikissään ensisijaisesti nykyajan käsityksiin elämän ja kuoleman arvoista ja merkityksistä, hahmottuvat sen tulkinnat parhaim-

millaan kiinnostaviksi psykohistoriallisiksi ajankuviksi, jotka auttavat sekä purkamaan että ymmärtämään lähdeostosten sisältöjä ja kerrontakulmia.

Kirjan vaikutusvoimaa lisää myös apea metatasa, jolla Jokinen itse kiinnittyy ruotimiensa mieskohtaloiden sarjaan. Esipuheessaan Kivimäki kuvaa Jokista aiheeseensa sitoutuneena, itsekritiikkinsä ja jatkuvasti kasvaneen aineistonsa kanssa kamppailevana tutkijana, jonka kokonaisvaltaisen otteen on helppo kuvitella olleen ongelma nopeutta ja tehokkuutta korostavassa 2000-luvun yliopistossa. ”Nyt tuntuu pahalta ajatella, mitä henkistä taakkaa Arto kantoi mukanaan”, suree Kivimäki ystävänsä (s. 13). Tätäkin taustaa vasten teoksen valmiiksi saattaminen tuntuu arvokkaalta teolta – palvelukselta niin Jokiselle itselleen kuin hänen ajatuksensa löytävälle yleisöllekin.

HANNU LINKOLA

*Kulttuurituotannon ja maisemantuotannon koulutusohjelma,
Turun yliopisto*